

УДК 159.9
DOI

Мельничук Тетяна Іванівна

кандидат психологічних наук, старший дослідник,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна

кандидат психологічних наук, старший науковий дослідник,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ КРИЗОВИХ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті проаналізовані основні психологічні детермінанти процесу підготовки майбутніх кризових психологів. Досліджені результати теоретичного обґрунтування проблематики професійного становлення кризових психологів на час навчання їх у закладі вищої освіти. Розглянуто важливість визначення якості освіти та вибору певних дисциплін для подальшої професійної реалізації майбутніх кризових психологів. Визначені основні компоненти підготовки психологів до діяльності їх в ситуаціях надзвичайних подій та кризових ситуацій.*

***Ключові слова:** кризова психологія, психологія, заклади вищої освіти.*

***Annotation.** The article analyzes the main psychological determinants of the process of training future crisis psychologists. Explored the results of the theoretical substantiation of the problems of professional development of the crisis psychologists at the time of their education in a higher education institution are investigated. Importance of determining the quality of education and the choice of certain disciplines for the further professional realization of the future crisis psychologists was considered. Identified the main components of psychologists' to preparation for their activity in situations of emergencies and crisis situations are determined.*

***Key words:** the crisis psychology, psychology, institutions of higher education.*

Постановка проблеми. Сучасні кардинальні зрушення, що відбуваються у системі вищої освіти, під впливами суспільних вимог, вимагають суттєвих переосмислень у підготовці фахівців сфери «людина-людина». Особливої уваги заслуговує підготовка фахівців – кризових психологів. На сьогодні суспільство як ніколи потерпає від різноманітних катаклізмів, різного виду надзвичайних ситуацій, і однією із них є всесвітня пандемія Covid-19. Тому час диктує потребу в кваліфікованих кризових психологах, що зможуть працювати в умовах надзвичайних ситуацій, вести роботу із клієнтом не тільки оф-лайн, але і здійснювати її у режимі он-лайн. Сьогодні вимагає від зазначеної категорії фахівців високого рівня професійної здатності до діяльності в екстремальних умовах, ефективність якої залежить як від їх індивідуально-психологічних особливостей, високого рівня емоційно-вольової стійкості, мотивації, так і від знань, умінь об'єктивно оцінювати ситуацію, враховувати особливості та прогнозувати їх можливі наслідки, використовувати відповідні психологічні інструментарії для певної ситуації та у певних умовах. методики наслідки професійної підготовки. Досить важливим є рівень підготовки кризових психологів у закладах вищої освіти, що включає в себе і розроблення навчальних програм з фахових психологічних дисциплін, підбір кваліфікованих викладачів – практиків, здійснення навчально-виробничої практики за фахом тощо.

Тому і постає, досить актуальним, питання щодо професійного становлення майбутніх кризових психологів в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє констатувати, що у психології досить детально досліджені різноманітні аспекти професійного становлення особистості (О. Асмолов, Г. Балл, Б. Боришевський, Ж. Вірна, В. Власенко, С. Максименко, Л. Карамушка, Г. Олпрот, С. Рубінштейн, Л. Хьел, Т. Яценко та ін.). Уявлення про професійний розвиток особистості загалом, у процесі професійного самовизначення під час навчання у вищому навчальному закладі зокрема (Ж. Вірна, Є. Головаха, О. Лактіонов, Т. Щербан); психосеміотичний підхід до визначення успішної діяльності (Е. Петрова, О. Радіонова, О. Романова); теоретико-експериментальні засади активних форм групової психологічної роботи (О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, Ю.М. Швалб) [2; 4; 6]. Ними висвітлюється питання актуальності особистісного зростання психолога під час навчання, розвитку його професійного мислення, комунікативної сфери, ціннісно-осмислового ставлення до професії; розглядаються умови формування професійно значущих якостей; визначається роль активних методів навчання та інтерактивних методик у процесі професійної підготовки тощо. Також слід звернути окрему увагу щодо досліджень проблеми прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах їх діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх здоров'я і працездатності після впливу екстремальних факторів привертає увагу багатьох дослідників, зокрема Ю. Александровський, М. Решетніков, В. Моляко, Г. Ложкін, С. Максименко, О. Тимченко та ін. Актуальним проблемам та психологічним аспектам підготовки фахівців що продовжать свою діяльність у екстремальних умовах присвятили свій науковий пошук В. Андросюк, В. Вареник, Ф. Думко, Г. Запорожцева, Ю. Ірхін, В. Корольчук, Ж. Шишкін та ін. Спроби охарактеризувати процес професійного становлення та його стадії знаходимо також у роботах В. Бодрова, А. Деркача, В. Зазикіна, Є. Климова, С. Максименка, А. Маркової, Л. Мігіної, Н. Самоукіної, Д. Сьюпера, В. Шадрікова, Т. Щербан та ін. [1; 2; 4; 5; 6].

Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питанням професійного становлення саме кризових психологів. Тому, на даному етапі суттєвого уточнення потребує питання формування динаміки та системи знань майбутніх фахівців психологів, що зможуть працювати у кризових умовах, особливо під час надзвичайних ситуацій. Також маловивченими залишаються закономірності формування професійно важливих якостей, набуття відповідних компетенцій, їх динаміка в ході професіоналізації та особливості взаємодії професійного та життєвого шляху особистості під час навчання у закладі вищої освіти.

Метою нашої статті є розкриття структури та специфіки професійного становлення майбутніх кризових психологів в умовах сучасного закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічній науці спостерігається неоднозначність у розумінні поняття «професійне становлення» представниками різних наукових підходів. Разом із тим, проблема професійного становлення майбутнього кризового психолога зберігає свою актуальність у зв'язку з відсутністю у психології установленної системи поглядів на розуміння закономірностей становлення професіонала у даній сфері діяльності. Донедавна кризових психологів готували і відповідно потребували їх як фахівців, тільки у відповідних відомствах – міністерства надзвичайних ситуацій чи інших силових структур.

Розглядаючи підготовку майбутніх кризових психологів як період професійного становлення, можна припустити, що цей процес розвитку професійно значущих якостей та здібностей, професійних знань і вмінь, супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії, що забезпечує відповідно заклад вищої освіти.

Кардинальні зрушення, які відбуваються в суспільстві, вимагають суттєвих змін у системі підготовки фахівців сфери «людина–людина». І якщо раніше професії зберігали тривалий час свій традиційний вигляд та змістовне наповнення, то у сьогоденні настає час

стрімких змін. Хіба уявлялося у професійному середовищі вищої школи кілька років тому, що наші випускники-психологи будуть працювати не тільки в освітніх і медичних закладах, а й надавати фахову психологічну допомогу внутрішньо переміщеним особам та учасникам бойових дій, чи допомогу під час бойових дій? Сучасність вимагає гнучкої адаптації фахівця до швидкоплинних змін, потребує наявності у фахівця кризових професій особистісного потенціалу задля оперативного розв'язання актуальних завдань. Тому ефективне використання власних ресурсів для коригування діяльності може здійснюватися завдяки рефлексії, яка є важливим регулятором професійної діяльності фахівців.

Найважливішим завданням, що покладається на навчальний заклад вищої освіти, є формування особистості студента як професіонала.

Професійне становлення особистості можна визначити, як зазначає Л. Б. Шнейдер, так: це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей і їх інтеграції, готовність до постійного особистісного і професійного зростання [5].

Освіта як головний творець та розповсюджувач знань і соціального досвіду, є потужним фактором розвитку людського потенціалу, економічного зростання та професійної соціалізації. Але для забезпечення такого розвитку необхідним є не стільки високий рівень доступу молоді до відповідної освіти, скільки якість такої освіти, яка вимірюється в обсязі здобутих когнитивних навичок, набуття відповідних компетенцій та формування професійної свідомості особистості.

Н. Шевченко відмічає, що професійна свідомість цілком слушно кваліфікується як найважливіша категорія, яка реально відображає суть процесу професійного становлення й розвитку фахівця. Водночас професійна свідомість – це психологічне утворення, у якому інтегруються професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми певних дій і процедур, а також знання людини про себе як про представника певної професії. Саме вона є ре презентом усіх цих аспектів, рівнів, функцій у практичній та теоретичній сегментах професійної діяльності. І, безперечно, сформована професійна свідомість є основною умовою якості трудової діяльності та покликана забезпечити цілісність культури фахівця [4]. Що є досить важливим при набутті відповідних компетенцій кризовими психологами.

Досить важливим і вагомим у професійному становленні кризового психолога є набуття відповідної етики поведінки, що у свою чергу трактує і формування професійної культури. Тобто, на заклад вищої освіти також покладається навчити та дати розуміння щодо писаних та неписаних правил професійної етики, навчити діяти у відповідності із протоколами та регламентами певних психотерапевтичних практик, бути стресостійкими та життєстійкими, мати співпережиття та взаємоповаго до клієнта, не зважаючи при цьому на його особистісні риси чи характеристики та ін.

Адже робота кризового психолога, передбачає досить часто працювати в екстремальних умовах, в епіцентрах надзвичайних ситуацій, що може і передбачати загрозу для життя, як самого психолога так і його клієнта. В таких ситуаціях досить чітко проявляються стійкі риси особистості, її установки. Тому настанови, навички, що отримані під час професійної підготовки, морально-психологічні особистісні фактора досить часто є вагомими під час збереження психічного здоров'я самого кризового психолога чи його клієнта. Варто чітко уявляти, що навантаження, яке впливає на психіку людини при загрозі життю – це перш за все навантаження на її нервову систему. Властивості ж нервової системи у кожної людини індивідуальні, а отже і навантаження по-різному впливає на працездатність різних людей. У деяких людей, в момент, коли критична ситуація ставить високі вимоги до діяльності, настає етап психічної нестійкості [1; 2]. Тому під час формування навчальних програм для кризових психологів слід врахувати важливість розвитку у них навиків до самопомоги, культури плекання власної резилієнтності, що відповідно і буде формувати їхню стресостійкість та життєстійкість.

Зовсім недавно, фахівці психологи, так само як лікарі, не уявляли своєї роботи без тісного спілкування із клієнтом, без взаємодії у режимі оф-лайн. Тому реалізація сучасних вимог, що пред'являються до майбутніх спеціалістів кризових психологів, вимагає осмислення наукових і практичних проблем профорієнтації, а саме введення у навчальний курс кризових психологів окремих нових предметів, окремих напрямів роботи, які в подальшому зможуть використовуватись для підтримки та забезпечення психічного здоров'я населення через дистанційні форми їх подачі. Ми припускаємо, що, окрім опори на міжнародний досвід опанування тривоги під час пандемії COVID-19, зняття напруги тощо цінними також були б проводити спільно із студентами, вже магістрами, локальні дослідження, які дозволили б розробити та оцінити місцеві, пов'язані з культурою, менталітетом та ефективністю конкретних методів, практичні рекомендації з підтримки психологічного благополуччя. Для підвищення професійної майстерності кризових психологів, в нагоді також може стати спільний із науковцями, викладачами аналіз кризових інтервенцій в досвіді практик певних психологічних і психотерапевтичних підходів: психоаналізу, КПТ, гештальт-терапії, позитивної психотерапії тощо. Міжтеоретичні обговорення практики і дослідження психологічної та психотерапевтичної феноменології у період пандемії нової коронавірусної хвороби є також актуальними для підвищення професійної майстерності кризових психологів. Однак, підкреслимо, важливим є безпосередній зв'язок досліджень, оглядів і розроблених стратегій роботи з прямими надавачами психологічної допомоги та психотерапії у відповідь на їхні освітні та супервізійні потреби. Враховуючи зазначене ефективними будуть навчальні практики у вигляді професійних психологічних сесій для населення на волонтерських засадах, під керівництвом викладачів чи професійних кризових психологів. Слід відмітити, що зазначені консультативні практики можна організовувати на навчальних кафедрах чи факультетах, де надаються відповідні освітні послуги. Це можуть бути, так звані «Психологічні клініки», за аналогом таких консультативних кімнат на юридичних факультетах тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищевикладене слід відмітити, що процес підготовки майбутніх психологів має орієнтуватись на використання психологічних засобів активізації професійного становлення студентів у формах практичної роботи, проходження виробничої практики на наукових базах чи у відповідних кризових центрах, щодо надання таких послуг. Слід впроваджувати частково навчання у вигляді соціально-психологічних тренінгів особистісного та професійного зростання, які спрямовані на розвиток відповідних утворень у особистості майбутнього фахівця. Також слід відмітити, що на останньому курсі магістратури слід застосовувати до майбутніх кризових психологів, відповідні психологічної діагностики професійно необхідних якостей, та визначення щодо набуття ними певних компетенцій.

Отже, важливою умовою підготовки компетентних кризових психологів є процес гармонізації особистості так як реальне включення майбутнього психолога у професійно орієнтовані практики відбувається у спеціально створеному професійному середовищі з метою набуття, апробації і закріплення професійних способів дій, інтеріоризації внутрішньої специфіки професійної діяльності як умови напруження індивідуального досвіду та досвіду колективної взаємодії в майбутній професії.

Перспективою подальших розвідок слугуватиме вибір та аналіз професійно-орієнтованих практик для впровадження їх у навчальний процес.

Список використаних джерел

1. Антонова Н. О. Психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Н. О. Антонова. – Київ, 2012. – 43 с.
2. Мельничук Т.І. Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення працюючих студентів *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-

ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 56. Київ: ТОВ-Видавництво «ЛОГОС». С. 52-58

3. Психология экстремальных ситуаций / В. В. Рубцов, С. Б. Малых. – 2-е изд., стер. – М.: Психологический ин-т РАО, 2008. – 304 с.

4. Шевченко Н. Професійна свідомість практичного психолога: структура ат специфіка функціонування // Психологія і суспільство. – 2009. №4 <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/30583/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

5. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

6. Панок В. Г. Зміст підготовки практичного психолога / В. Г. Панок // Основи практичної психології : підручник / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.]. – К. : Либідь, 1999. – С. 236 – 242.

7. Morganstein J. Coronavirus and Mental Health: Taking Care of Ourselves During Infectious Disease Outbreaks. Washington: American Psychiatry Association Blog; 2020. URL: <https://www.psychiatry.org/news-room/apa-blogs/apa-blog/2020/02/coronavirus-and-mental-health-taking-care-of-ourselves-during-infectious-disease-outbreaks>